

УДК 37 (091) «18/19»

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-206-59-65

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна –
доктор педагогічних наук, професор,
доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка,
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3740-2495>
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

ЯКОВЕНКО Сергій Анатолійович –
аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0387-2624>
e-mail: idris@ukr.net

ВИХОВАННЯ СЕЛЯНСЬКИХ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ РОДИНІ ЗА СТАТЕВИМ РОЗМЕЖУВАННЯМ (ХЕРСОНСЬКА ГУБЕРНІЯ XIX – ПЕРША ЧВЕРТЬ XX СТОЛІТТЯ)

У публікації розкрито закономірності та складові процесу статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині, в основі якого – соціально-економічний статус самої родини та характер родинних взаємовідносин.

Наголошено на важливості вивчення народної педагогіки в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає й Херсонська губернія. Акцентовано, що особливий інтерес становить період XIX – першої чверті XX ст., який представлено різноманіттям засобів і форм виховання, що знайшли своє відображення у фольклорі, народних традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, народних іграх тощо.

Серед закономірностей статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. виокремлено: залежність від сукупності взаємопов'язаних виховних методів, засобів і форм; результати процесу статево-вікового виховання зумовлювалися рівнем засвоєння дітьми конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків; ефективність статево-вікового виховання досягалася через вплив батьків на світ дітей.

Розкрито риси процесу статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст.: наслідування, копіювання та відтворення досвіду взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статево-вікову приналежність; єдність мети, методів і засобів статево-вікового виховання дітей; варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у процесі виховання дітей від їхнього народження до 14 р.

Окреслено складові статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині Херсонської губернії XIX – першої чверті XX ст.: мету, принципи, завдання та організацію виховного впливу та конкретні результати.

Автори приходять до висновку, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціального досвіду взаємодії статей досягалася шляхом застосування батьками методів виховання, які увиразнювали процес співвіднесення дітей з однією із статей груп та усвідомлення власних соціальних ролей і призначень у основних сферах життєдіяльності українського селянина; розкривали та актуалізували зразки діяльності, поведінки, які традиційно були характерними для осіб чоловічої та жіночої статі; сприяли закріпленню на практиці знань, умінь і навичок поведінки дітей з огляду на їхню статево-вікову приналежність.

У публікації акцентовано увагу на впливі родини на формування диференційованого за статтю виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. Наголошено, що українська селянська сім'я на теренах Херсонської губернії зберігала свій традиційний сімейний устрій з притаманним культом батьківського авторитету. Незважаючи на вагомий авторитет батька не можна говорити про його абсолютизм. Це пов'язувалося з особливою роллю матері у вихованні дитини. Догляд за малюками в селянських сім'ях українців часто доручали старшим дівчаткам, які ставали няньками своїх молодших братиків та сестричок. Активну участь у процесі виховання дитини брали бабусі та дідуся.

Ключові слова: статево-вікове виховання дітей, українська селянська родина, Херсонська губернія, закономірностей статево-вікового виховання, мета статево-вікового виховання, методи виховання, завдання статево-вікового виховання.

OKOLNYCHA Tetiana Volodymyrivna –
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Special
Education
of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State
Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/000-0003-3740-2495>
e-mail: t.vladimirovna.75@ukr.net

YAKOVENKO Serhii Anatoliiovych –
postgraduate student of the Department of Pedagogy and Special
Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian
State Pedagogical University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0387-2624>
e-mail: idris@ukr.net

EDUCATION OF PEASANT CHILDREN IN UKRAINIAN FAMILIES BY GENDER DIFFERENCES (KHERSON GOVERNANCE 19th – FIRST QUARTER OF 20th CENTURY)

The publication reveals patterns and components of the process of gender-age education of children in a Ukrainian peasant family. The importance of studying folk pedagogy in terms of the objectively existing features of individual regions, which differ in their specifics of socio-pedagogical, economic and cultural development, is emphasized, among which the Kherson province occupies a prominent place. It is emphasized that the period of the 19th - the first quarter of the 20th century is of particular interest, which is represented by a variety of means and forms of education, reflected in folklore, folk traditions, customs, beliefs, folk games, etc.

Among the regularities of gender-age education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th - the first quarter of the 20th century the following things are singled out: dependence on a set of interconnected educational methods, means and forms; the results of the process of gender-age education were determined by the level of children's assimilation of specific knowledge, the formation of their views and beliefs about social roles and responsibilities of women and men; the effectiveness of gender-age education was achieved through the influence of parents on the world perception of children.

Characteristic features of the process of gender-age education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th – the first quarter of the 20th century. were: imitating, copying and reproducing the experience of relationships between a husband and a wife, father and mother with children, considering their gender; the unity of the purpose, methods and means of gender-age education of children; variability, consistency and continuity of parents' educational actions in the process of raising children from their birth till 14 years of age.

The components of the gender-age education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th and the first quarter of the 20th centuries are singled out: purpose, principles, tasks, organization of educational influence and specific results.

The purpose of gender-age education was carried out by solving the tasks: helping the child to associate himself herself with one of the gender groups; the child's awareness of his/her own social role; mastering women's or men's spheres of activity through the transfer of labour knowledge, abilities, skills, getting used to managing and organizing a household, ensuring awareness in a certain craft or industry.

The analysis of the sources made it possible to conclude that the transfer of specific knowledge, practical skills and social experience of the interaction of the genders to children was achieved through the use of parenting methods (persuasion, suggestion, example, habituation, demand, request, order, prohibition, public opinion) that highlighted the process of children correlating themselves with one of the gender groups and awareness of their own social roles and tasks in the main spheres of Ukrainian peasant life; revealed and actualized patterns of activity and behavior that were traditionally characteristic of men and women; contributed to the consolidation of practical knowledge, skills and behavioral patterns of children, considering their gender. In traditional society, family upbringing was carried out according to the principle of differentiation of genders, which is based on the socio-economic status of the family itself and the nature of family relationships.

Key words: *gender-age education of children, Ukrainian peasant family, Kherson province, rules of gender-age education, purpose of gender-age education, methods of education, task of gender-age education.*

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Серед актуальних проблем розвитку і зміцнення української держави важливе місце посідає засвоєння історичного, традиційного досвіду українського народу в сімейному вихованні. Сім'я була, є і буде тим осередком суспільних відносин, що постійно розвивається і характеризується багатовекторністю своїх взаємозв'язків та взаємозалежностей.

Доцільність дослідження вітчизняних традицій і досвіду родинного виховання визначається існуванням двох протилежних світових тенденцій: зростанням суспільного інтересу до етнічного, намаганнями виокремити і захистити усі здобутки національного межамі державності та тенденцією до глобалізації, що зумовлює

потребу оновлення змісту, форм і методів виховного процесу, пошуку адекватних для сучасної соціокультурної ситуації взаємовідносин статей у межах родини.

Останнім часом на стадії активного вивчення знаходиться проблема соціо-вікового виховання дітей у родині. Окрім того, дослідження народної педагогіки вважаємо важливим і необхідним також і в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає й Херсонська губернія. Особливий інтерес становить період XIX – першої чверті XX ст., який представлено різноманітним засобів і форм виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення досвіду і традицій статево-вікового виховання стає можливим завдяки узагальненню здобутків вітчизняної етнографічної та етнопедагогічної наук, головним об'єктом яких з 30-х рр. XIX ст. була культура і побут селянства. Праці дослідників XIX ст. стали підґрунтям для вивчення сучасними ученими української родинної педагогіки та етнокультурних засад родинного життя.

Серед сучасників дослідників виокремлюємо публікації А. Пономарьова, Г. Приходько, В. Федяєвої, В. Щербини, О. Ярошинської та ін., які присвячені вивченню ролі інституту батьківства у процесі виховання дітей різної статі та його значення в різні історичні періоди.

Дослідженню процесів соціалізації дітей з урахуванням їх статі присвячено наукові публікації А. Забловського, О. Кісь, І. Щербак та ін.

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу розкрити мету, завдання, принципи процесу виховання дітей відповідно до їх статі в українській селянській родині Херсонської губернії XIX – першої чверті XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи селянське суспільство XIX – першої чверті XX ст. як традиційне, ми виокремлюємо його характерну ознаку – розподіл у суспільстві економічних і соціальних ресурсів за ознакою статі.

Категорії «стать» та «вік» відіграли велике соціальне значення в історичному розвитку суспільства, у творенні певних форм соціокультурної організації людських індивідів та системи суспільних відносин загалом. У цій системі кожна статево-вікова група посіла своє окреме місце, отримала свій набір соціальних ролей та функцій.

Статево-вікове виховання дітей в українських селянських сім'ях XIX – першої чверті XX ст. обумовлювалося: гендерною стратифікацією, гендерними стереотипами, релігією та віруваннями українського народу; потребою батьків у забезпеченні себе та своїх дітей належними умовами для життєдіяльності в українському селі; уявленнями селян про соціальні ролі та призначення дітей різної статі.

Серед закономірностей статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. виокремлюємо: залежність від сукупності взаємопов'язаних виховних методів, засобів і форм; результати процесу статево-вікового виховання зумовлювалися рівнем засвоєння дітьми конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків; ефективність

статево-вікового виховання досягалася через вплив батьків на світ дітей.

Характерними рисами процесу статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. були: наслідування, копіювання та відтворення досвіду взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статево-вікову приналежність; єдність мети, методів і засобів статево-вікового виховання дітей; варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у вихованні дітей від народження до 14 р. [1; 2].

Складовими статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. були мета, принципи, завдання, організація виховного впливу та конкретні результати.

Мета статево-вікового виховання дітей в українській селянській родині детермінувалась соціокультурними призначеннями: чоловіка – бути головою і годувальником своєї родини, і жінки – виховувати своїх дітей і бути вірною дружиною своєму чоловікові, та полягала у вихованні корисної для сім'ї та громади особистості, формуванні прагнення до забезпечення родини життєвоважливими ресурсами, передачі дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок щодо соціального досвіду взаємодії статей у різних сферах життєдіяльності.

Відповідно, зміст статево-вікового виховання дітей полягав у їх підготовці до активної участі у трудовому, суспільному та духовному житті (відповідно до їх статі) та у формуванні відповідних рис характеру у хлопчиків – самостійності, наполегливості, активності, впевненості у собі; у дівчаток – емоційності, здатності до співпереживання, чуттєвості тощо.

Мета статево-вікового виховання здійснювалася шляхом вирішення завдань: допомога дитині співвіднести себе з однією із статевих груп; усвідомлення дитиною власної соціальної ролі; опанування жіночими чи чоловічими сферами діяльності через передачу трудових знань, умінь, навичок, привчання до ведення та організації домашнього побуту, забезпечення обізнаності в певному ремеслі чи промислі.

Аналіз джерел [1; 2; 3; 4; 6], уможливив висновок, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціального досвіду взаємодії статей досягалася шляхом застосування батьками методів виховання, які увиразнювали процес співвіднесення дітей з однією із статевих груп та усвідомлення власних соціальних ролей і призначень у основних сферах життєдіяльності українського селянина; розкривали та актуалізували зразки діяльності, поведінки, які традиційно були

характерними для осіб чоловічої та жіночої статі; сприяли закріпленню на практиці знань, умінь і навичок поведінки дітей з огляду на їхню статеву приналежність. Це такі методи, як переконання, навіювання, приклад, привчання, вимога, прохання, розпорядження, заборони, громадська думка.

Механізмами передачі дітям соціального досвіду взаємодії статей були також методи заохочення (дитину хвалили, ставили у приклад, налаштовували на позитивне майбутнє) та покарання (осуд, словесні погрози, примусове виконання тих чи тих робіт, іноді «карали голодом»). Рідше використовувалися матеріальне заохочення та фізичне покарання [5, с. 109].

За допомогою методу прикладу батьки, спілкуючись з дітьми, демонстрували норми і цінності родини та суспільства у питаннях, пов'язаних зі статтю; розкривали зразок діяльності, поведінки, способу життя народу.

Заохочення, зазвичай, було словесним: дитину хвалили, ставлячи у приклад; налаштовували на позитивне майбутнє. У Херсонській губернії на початку ХХ ст. записано заохочення для селянських дітей: «Будеш гарно робити – будуть тебе любити», або: «люди похвалять», «люди будуть любити» [6, с. 30], що засвідчують вагомість громадської думки.

Рідше використовувалось матеріальне заохочення, наприклад, в Олександрійському повіті Херсонської губернії ХІХ ст. дітям говорили: «справимо новий одяг», «купим солодоші», «поїдеш ярмаркувати» [6, с. 75].

Серед методів покарання батьками переважно застосовувалися зауваження, осуд, часто покарання супроводжувалося словесним погрозами. Наприклад, на початку ХХ ст. у селі Понятівка Херсонській губернії записані наступні словесні погрози: «Я тобі хвороб'яному хлопцю (чи дівчині) їсти не дам три дні, як ти будеш так робить». «Як ти будеш так робить, то я тобі нічого на зиму не справлю, послідне здеру з тебе і вижену з хати, іди куди хочеш, хоч іди та наймайсь і побачиш, як у чужих людей, коли нас не слухаєш, ти думаєш, що і у чужих людей буде так, як у нас» [6, с. 17].

В етнографічних записах, зроблених у Херсонській губернії ХІХ ст., згадують про використання репресивних методів виховання: залякування, фізичних покарань. Але при цьому зазначалося, що фізичне покарання дітей в українських селянських сім'ях не відзначалося чи то особливою жорстокістю, чи то особливими знаряддями, скоріш «так, для годиться» [6, с. 81; 10, с. 77].

Переважно покарання силою супроводжувалося словесним повчанням і поясненням негідності поведінки,

нагадуванням про гріховність недобривчинків. Українці лякали «бозьою» (від слова «Бог»), який за погану поведінку міг покарати, ставили на горох, кукурудзу, сіль, гречку, зачиняли у темних місцях, лякали невлаштованістю майбутнього життя (будеш бикам хвосту крутити, горобцям дулі давати) [9].

Незважаючи на використання у вихованні покарань, ставлення дітей до батьків в українській селянській родині завжди було шанобливим.

Зупинимось на впливі батьків на формування диференційованого за статтю виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – першої чверті ХХ ст. Українська селянська сім'я на теренах Херсонської губернії зберігала свій традиційний сімейний устрій з притаманним культом батьківського авторитету. У народній традиції він асоціювався з хазяїном, начальником, суддею, педагогом, чия влада мала небесне походження [6, с. 104]. «Чоловік у домі голова, а жінка – душа», – говориться у прислів'ї, записаному на початку ХІХ ст. в Тираспольському повіті Херсонської губернії [6, с. 130].

Від дітей вимагали покірності саме у відносинах з батьком, про це свідчить прислів'я, записане в Олександрійському повіті Херсонської губернії: «Покорись батькові доню... лучше буде» [6, с. 27]. Попри такий, здавалося б «природний» статус батька, з огляду на специфічні історичні умови буття української селянської родини, її господарчо-виробничої діяльності, чоловік практично не включався у побут родини, а тому об'єктивно не мав змоги приймати участі, на рівні з матір'ю у вихованні дітей.

Насамперед, роль батька виявлялася в залученні дитини до світу через участь в ім'янареченні, хрещенні [7, с. 19]. Більш активні контакти батька з дитиною розпочиналися, коли їй виповнювалося 2 роки і навіть пізніше [3, с. 118].

Батько починав цікавитися дитиною, коли та починала опановувати світ під час своїх перших фізичних, емоційних контактів з навколишнім середовищем: «Батько рідний, який нагляне до своєї дитини: уже аж тоді нею цікавиться, як вона стане дещо розуміти...» [2, с. 44].

Про неготовність батька до виховання та догляду за своєю дитиною в перші роки її життя та чіткий розподіл жіночих та чоловічих обов'язків в українських селянських сім'ях свідчить наступний сюжет, пов'язаний з наріканням на свою долю вдівця, котрий залишився наодинці з малими дітьми, записаний у ХІХ ст. у селі Тягинка Херсонській губернії: «Кажуть, що удова сирота! Ні!

Удівець сирота! Що я з оцею кашею» – показав поглядом на дітей – робитиму?! Як би я жінка, купив би за гріш три пшониці, кинув би на окріп та й сам з'їв би і дітей нагодував би, щоб з голоду не повмирали, а то що я робитиму? Я-ж не заглядав ніколи у піч, до сокири я майстер, а до сього, що я робитиму? А оте пискля? Повинне з голоду умерти? Що воно винне?» [6, с. 58].

Становище батька у сім'ї, його права і функції, віддаленість від дітей і домашніх дрібних клопотів створювали в очах дитини навколо батька «ореол величі». Главенство батька виявлялось у ритуалі розділу хліба чи іншої їжі між членами родини, про що свідчать записи, зроблені етнографами в Єлисаветградському повіті Херсонської губернії: «Мама еду на стол, тятя хлеб нарежет», «По чашке ложкой отец стукнет – значит можно мясо есть» [6, с. 33].

За звичаєвим правом, що було поширене і в Херсонській губернії, у випадку смерті чоловіка, якщо діти ще малі, головою сім'ї ставала жінка, але тільки до моменту одруження старшого сина. «Если же вдова выходит замуж, родительская власть переходит к вотчиму, хотя и с некоторыми ограничениями над взрослыми детьми. Так, вотчим не имеет права отдать пасынка в наймы против воли последнего, наказывать за неповиновение» [6, с. 56]. Ці спостереження були зроблені у 1886 р. у Єлисаветградському повіті Херсонської губернії.

Незважаючи на вагомий авторитет батька, ми не можемо говорити про його абсолютизм. Це пов'язано з особливою роллю матері у вихованні дитини. Уважалось, що образити батька не такий гріх, як матір, бо вона свою кров проливала [5, с. 78]. За українською традицією жінка-мати поставала як образ святості. Вона була берегинею сімейного вогнища, сталоном для дитини, завжди піклувалася про неї, навіть нехтуючи своїм здоров'ям.

Для української жінки материнство було тією соціокультурною цінністю, яка визначала її спрямованість на репродуктивну функцію. В Олександрійському повіті Херсонської губернії селяни говорили: «Погана та мати, що не хоче дітей мати» [6, с. 36].

Народна філософія про щастя мати дітей розкривалася в українських прислів'ях та приказках. Наприклад, у Олександрійському повіті Херсонської губернії у кінці XIX ст. записані наступні прислів'я і приказки: «Діти – то Божа роса», «Малі діточки, що ясні зірочки: і світять, і радують у темну ніченьку». Бажаючи комусь добра, українці згадували дітей: «Година вам щаслива! Щоб ви бачили сонце, світ і дітей перед собою» [6, с. 58].

У селянській сім'ї визначалися специфічні норми поведінки, коло обов'язків та прав матері стосовно власних дітей, що підтверджується прислів'ям, записаним у кінці XIX ст. у Єлисаветградському повіті Херсонської губернії: «Умієш родить – уміє і навчить» [6, с. 55], яким наголошувалося на тому, що відповідальність за виховання та підготовку дитини до дорослого життя несуть передусім батьки.

Перший рік для матері вважався найскладнішим, адже реальною була загроза смерті новонародженого. Селяни не мали ефективних засобів боротьби з пологовими травмами, серйозними хворобами немовлят [4, с. 175].

Українські селянки намагалися по можливості годувати новонароджених дітей материнським молоком, а в разі нестачі – пригодували коров'ячим, розведеним з водою. Траплялися випадки, коли жінка захворіє, ослабне і не зможе годувати дитину, то тоді просили іншу жінку. У Херсонській губернії брати годувальницю не практикувалося [6].

Батьки зобов'язані були дітей «годувати» та «вчити». Термін «вчити» – єдиний, який трапляється у фольклорі на позначення усіх сторін та аспектів процесу соціалізації: «Гни бука, поки молодий, вчи сина, поки малий» [1, с. 87].

Спробуємо розглянути участь матері у процесі виховання дитини з іншого боку, порівнюючи обсяг того часу, який вона повністю присвячувала дітям з часом, витраченим на виконання інших її господарських та побутових обов'язків. Час, відведений жінкою упродовж дня для догляду за дитиною, був порівняно малим. Через кілька днів після народження дитина переставала бути головним об'єктом уваги матері, більшість часу якої поглинало виконання інших обов'язків, від яких залежав добробут усієї сім'ї. Новонароджену дитину мати брала з собою на роботу в поле. Ця давня українська необхідність зафіксована і в Херсонській губернії, про що свідчить опис, зроблений в селі Чорнянка Херсонської губернії: «Спрятавши ребенка под тенью снопа или копицы, жена отправляется помогать мужу в работе», «Вродит дитину, искупає, запівьє си и пишла сапати», «ізродить дитину на жнивах, ізяже, положе під копою, а сама далі в'яже» [6, с. 61]. Загалом же няньчилися з дитиною недовго, до 2–3 років.

Догляд за малюками в селянських сім'ях українців часто доручали старшим дівчаткам, які ставали няньками своїх молодших братиків та сестричок вже з 4–5 років або ж бабусям і дідусям. При цьому керувалися практичними міркуваннями: використовувати слабшу роботу

силу для догляду за немовлятами, тим самим не відволікати старших від господарських робіт [2; 4; 5].

Активну участь у процесі виховання дитини, насамперед у переданні значної частини світоглядної етнокультурної інформації: казок, легенд, народних пісень, норм моралі та поведінки, брали бабусі та дідуся. У спостереженнях дослідників Херсонської губернії XIX ст. зазначено, що вони «у сім'ях зазвичай сокотять дім та онуків, і тихенько готуються до блаженної кончини» [6, с. 55].

Висновок та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, у традиційному суспільстві сімейне виховання здійснювалося згідно із принципом розмежування статей, в основі якого – соціально-економічний статус самої родини та характер родинних взаємовідносин. Статеві-вікове виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. мало свої складові: мету, принципи, завдання та конкретні результати, які спрямовувалися на підготовку хлопчиків та дівчаток до активної участі у трудовому, суспільному та духовному житті.

Перспективою подальших розвідок напрямку є вивчення особливостей статево-вікового виховання дітей у різних типах сімей в Херсонській губернії (XIX – перша чверть XX століття).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Вашенко Г. Виховний ідеал. Київ, 1986. 109 с.
2. Вишневецький О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики). *Національне виховання*. Київ, 2010. С. 44.
3. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис. Київ, 1993. 590 с.
4. Гнатюк В. Пісня про неплідну матір і ненароджені діти. *ЗНТШ*. Львів, 1922. Т. 133. С. 174–184.
5. Дяченко Т. Формування картини світу у дітей східних слов'ян. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Кривий Ріг, 2002. 196 с.
6. Обзор Херсонской губернии. Херсон, 1910. 348 с.
7. Стельмахович М. Традиції й тенденції розвитку сімейної етнопедагогіки українського народу. Київ, 1998. 48 с.
8. Сухомлинська О. Педагогічний ідеал кризь призму теорії моралі. *Шлях освіти*. Київ, 2008. № 1. С. 12.
9. Федяєва В. Практика виховання дітей в українській селянській родині XIX століття. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Умань, 2011. № 39(2). С. 250–255.
10. Щербина В. Особливості виховання дітей у сім'ї Півдня України XIX століття. Дисертація на

здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Херсон, 2013. 188 с.

REFERENCES

1. Vashchenko, G. (1986). *Vykhovnyi ideal* [Educational ideal]. Kyiv.
2. Vyshnievskiy, O. (2010). *Ukrainskyi vykhovnyi ideal i natsionalnyi kharakter (vytoky, deformatsii i suchasni vyklyky)* [Ukrainian educational ideal and national character (origins, deformations and modern challenges)]. *Natsionalne vykhovannia*. Kyiv.
3. Voropai, O. (1993). *Zvychai nashoho narodu: etnografichnyi narys* [Customs of our people: ethnographic essay]. Kyiv.
4. Hnatiuk, V. (1922). *Pisnia pro neplidnu matir i nenarodzheni dity* [A song about an infertile mother and unborn children]. *ZNTSh*. Lviv.
5. Diachenko, T. (2002). *Formuvannia kartyny svitu u ditei skhidnykh slovian. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk* [Formation of the world outlook in children of the Eastern Slavs. Thesis on obtaining a scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences]. *Kryvyi Rih*.
6. *Obzor Hersonskoj gubernii*. (1892) [Review of the Kherson guberniya.]. Kherson.
7. Stelmakhovych, M. (1998). *Tradicii i tendencii razvitija semejnoi etnopedagogiki ukrainskogo naroda* [Traditions and trends in the development of family ethnopedagogy of the Ukrainian people]. Kyiv.
8. Sukhomlynska, O. (2008). *Pedahohichnyi ideal kriz pryzmu teorii morali* [Pedagogical ideal through the prism of the morality theory]. *Shliakh osvity*. Kyiv.
9. Fediaieva, V. (2011). *Praktyka vykhovannia ditei v ukrainskii selianskii rodyni XIX stolittia. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly* [The practice of raising children in the Ukrainian peasant family of the 19th century. Psychological and pedagogical problems of rural school]. Uman.
10. Shcherbyna, V. (2013). *Osoblyvosti vykhovannia ditei u simi Pivdnia Ukrainy KhIKh stolittia. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata pedahohichnykh nauk* [Features of raising children in the family of the South of Ukraine in the 19th century. Thesis on obtaining a scientific degree of the Candidate of Pedagogical sciences]. Kherson.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ОКОЛЬНИЧА Тетяна Володимирівна – доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

ЯКОВЕНКО Сергій Анатолійович – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

OKOLNYCHA Tetiana Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Associate

Professor of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

YAKOVENKO Serhii Anatoliiovych – postgraduate student of the Department of Pedagogy and

Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2022 р.

УДК 378.016:54

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-206-65-69

ПЛЮЩ Валентина Миколаївна –

доктор педагогічних наук, професор,

доцент кафедри природничих наук

та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

ORCID: [https:// orcid.org/0000-0002-8099-1566](https://orcid.org/0000-0002-8099-1566)

e-mail: valentynapl@ukr.net

ПРОБЛЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ КЕРОВАНОГО САМОНАВЧАННЯ УЧНІВ З ХІМІЇ

У статті актуалізується проблема організації керованого самонавчання учнів хімії як одного зі шляхів підвищення якості освіти в умовах дистанційного навчання. Стратегія сучасного освіти полягає в тому, щоб надати можливість усім здобувачам освіти рівні умови та доступ до якісної освіти. У зв'язку з цим гостро постає питання організації керованого самонавчання, яке визначено як самонавчання, в управлінні яким приймають участь як індивідуальна свідомість особистості учня, так і елементи зовнішньої системи. Автором виділено основні завдання педагога з управління самонавчанням: залучення учнів до самостійної пізнавальної діяльності; забезпечення емоційної підтримки учнів, створення ситуації успіху на основі застосування індивідуальних еталонів оцінювання, проведення експертизи отриманого результату як педагогом, так і учнями.

Сформульовано принципи самонавчання учнів хімії: самовизначення учнів у навчальній діяльності, відкритості, зв'язку самонавчання з практикою, наочності, високого рівня труднощі, адаптивності та інтерактивності.

Наголошено, що під час організації керованого навчання учнів хімії необхідно враховувати її особливості самого предмету, а саме: значний зміст, системність, абстрактність, а також те, що провідна роль у вивченні хімії належить саме задачам. Визначено основні складові способу управління самонавчанням хімії: "система задач" (сукупність спеціально підібраних хімічних задач – стандартних і нестандартних як за способом розв'язку, так і за змістом) та "рівень самостійності" (ступінь участі учня в визначенні мети та виборі засобів її досягнення).

На основі аналізу напрямів розвитку та модернізації сучасної системи освіти визначено умови ефективного керованого самонавчання учнів хімії: орієнтація змісту самонавчання на творчий характер навчальної діяльності; реалізація індивідуальної освітньої траєкторії; використання сучасних технологій у відповідності до потреб розвитку освітнього процесу.

Визначено три рівня управління самонавчання учнів хімії: внутрішнє управління (здійснюється відповідно до навчальної програми); внутрішнє самоуправління (підпорядкування внутрішнім спонукуванням та мотивам учня); зовнішнє управління (здійснюється викладачем з метою доповнень та корекції внутрішнього управління).

Ключові слова: самостійна пізнавальна діяльність, кероване самонавчання, принципи самонавчання, навчання учнів хімії.

PLIUSHCH Valentyna Mykolaivna –

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of

Natural Sciences sciences and their teaching methods of

Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State

Pedagogical University

ORCID: [https:// orcid.org/0000-0002-8099-1566](https://orcid.org/0000-0002-8099-1566)

e-mail: valentynapl@ukr.net

ORGANIZING SELF-DIRECTED LEARNING OF CHEMISTRY AMONG PUPILS

The article highlights the organization of self-directed learning of chemistry among pupils as one of the ways to enhance education quality in the conditions of distance learning. Today's education aims to provide equal conditions and